

Tíz esztendeje halt meg Benda Kálmán

A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója előtt tisztelegve még egy adósságunkat kell törlesztenünk: 2004 márciusában volt tíz esztendeje annak, hogy élete 81. évében váratlan hirtelenséggel meghalt Benda Kálmán történész, a Bocskai kutatás meghatározó személyisége. Bocskai életrajza máig az egyetlen pályakép, mintaszerű alapossggal és beleéléssel íródott. Bár egy évtizede (fél évszázaddal az első kiadás után) ismét megjelent, azonban azóta szintén könyvritkaság lett, s még mindig esedékes lenne ismételt újrakiadása, mert – szövegenkeze kell bevallanunk – a magyar kutatás azóta sem tud újabbat, jobbat fölmutatni. Benda Kálmán évtizedeken keresztül kutatta a Bocskai-kort, ám pályájának alakulása (félreállítása), majd egyéb elfoglaltságai nem tették lehetővé, hogy újabb, nagyobb ívű összegzést készítsen. Halála előtt két évvel rendezte sajtó alá egy kis kötetben a Bocskai leveleket (97 db.), megjegyezve, hogy az ismert leveleknek még mindig mintegy egyharmada közöletlen. Megkapóan jellemzi a levelek nyelvvezetét: „Bocskai nyelvvezete kifejezőkészség, erő és világosság szempontjából kimagaslik kortársaié közül. Íze, sava, borsava van minden kifejezésének, latin szót ritkán kever mondataiba, s a későbbi vagy a mai kor színtelen magyar beszédével alig lehet összehasonlítani. Képeit következetesen a Szentírásból, a földművelésből vagy a végvári katonaéletből veszi...”

Benda Kálmán a két világháború között feltűnt történész-generáció egyik legjobban felkészült, legszeleesebb látóköru alakja, köszönhetően bécsi, berlini, párizsi tanulmányainak is. De nem csak tudósként volt a magyar történettudomány fénylő csillaga. Olyan emberi értékeket őrzött személyisége, hogy mindenki, aki ismerte, kapcsolatba kerülhetett vele, nem tudja elfeledni különleges kisugárzását. Alacsony, mosolygós, szelíd ember volt, kedélyes lényét jól kifejezte, hogy akik közelebbről ismerték, azok Marcinak (Marci bátyámnak) szólították. De ha kellett, keményen és megalkuvás nélkül kiállt magyarsága és egyháza mellett egyaránt. Mindenkinek szívesen segített, s így nem csoda, hogy idejének nagyon jelentős részét foglalta le a lektori vélemények készítése. A tudományos igényességet ötvözni tudta a pályatársak hibáinak baráti javítgatásával. Mi sem állt tőle távolabb, mint a személyeskedő, fölényes gúny. Nagy szeretettel fordult a helytörténészek, a honismerettel foglalkozók munkássága felé. Megjelent műveiket rendszeresen ismertette a Századok hasábjain. Vallotta, hogy az országos történelem folyamatainak bemutatása elképzelhetetlen a helyi vonatkozások elemzése nélkül. Csakúgy, mint az ókor, majd a humanizmus, vagy a XIX. század nagyjai, igazi történetíró volt, aki a múltat a maga színes összetettségében olyan szinten volt képes ábrázolni, mint egy szépíró.

A történész hivatásának tekintette, hogy minél többekhez eljusson a múlt ismerete. Ezért vezetett a rádióban nagy sikerű sorozatot (Olvastam valahol...), amelynek egyes beszélgetései három kötetben meg is jelentek. Ezért volt a TIT Történelmi Választmányának elnöke, s irányította az ország történelmi ismeretterjesztését. De nemcsak irányított, hanem ő maga is ezernyi előadást tartott. Nemcsak tudományos konferenciákon, emléküléseken, hanem akár kis falusi közösségek, iskolai csoportok előtt is. S hogyan adott elő! Az feledhetetlen élmény volt. A kis termetű ember szinte a hallgatóság fölé nőtt, amint a régi kálvinista prédikátorok hagyományos pátoaszával, emelkedettségével szónokolt. Lenyűgözte hallgatóságát, a tizenéveseket csakúgy, mint bármely más korosztályt. A Ráday Gyűjteményt ő tette igazi tudományos intézeté, előbb a levéltárában dolgozva, majd haláláig intézményi igazgatóként (utóbbi munkáját térítésmentesen végezte!).

A határon túli magyar történészek (főleg az erdélyiek) megsegítéséért igen sokat tett. Már pusztán ezért megérdemelné, hogy a magyar tudománytörténet különlegesen megbecsülje. Jellemző módon azonban 1991-ig kellett várni, míg a MTA levelező, majd egy évre rá rendes tagja lehetett. Dacára annak, hogy kitűnő előadó volt, 1951-ben történt elbocsátása után egyetemi előadói lehetőséget is csupán az 1980-as évektől kapott, nem számítva a szegedi főiskolai előadásokat az 1970-es években. Szokás mondani, hogy nincsen pótolhatatlan ember. Ez általánosságban igaz ugyan, azonban az elmúlt évtizedben egyre fájóbb azt látni, hogy mennyire hiányzik, mennyire nincs, aki a helyébe lépjen. Emlékét őrizzük, akik személyesen ismertük, s aki műveit olvassa, az is megszereti a XX. század egyik legnagyobb magyar történetíróját.

Csorba Csaba